

harmonikusak. A befejező írás a Tárnyi és szellemi formák címet viseli, ahol nem világos, mit jelent a szellemi forma. A könyv Malkovec Imre épületeinek ismertetésével ér véget.

Összegezőként elmondhatjuk, hogy a könyv elég sok információt tartalmaz, de nem bővelkedik eredeti gondolatokban, nem nyújt átfogó képet sem a külföld mai építésze-

téről, sem a hazai építészeti alkotásokról. Elméleti vonatkozásban pontatlan és töredékes, ami azt bizonyítja, hogy az építészetelmélettel nem lehet műkedvelő szinten foglalkozni. Az építészetelmélet — éppúgy mint más művészetek esztétikája — komoly felkészülést, tárgyi tudást, szellemtudományi műveltséget igényel az írástudás mellett.

KLEIN RUDOLF

MI MARADT A FRANCIA BALOLDALBÓL?

André Glucksmann: Az ostobaság, Rad, 1986

Minden eddiginél súlyosabb csalódást élt át ezekben az években a francia baloldal. Mert biztos, hogy súlyos, az egész baloldalt megrázó csalódást jelentett, amikor mindjárt a második világháború befejezése után, még inkább Szolzsenyicin meg a többi „disszidens” jelentkezésével, nyilvánosságra kerültek a sztálini korszak borzalmai, feltárva, mivé vált az a rendszer, amely évtizedekig minden haladó ember vágyálmában élt. Nem ilyen kozmikus méretű, de a francia baloldal egyes tagjai számára mégis meghatározó tényező volt 1968 csalódása, vagyis az, hogy az utóbbi évtizedek legnagyobb forradalmi tömegmegmozdulása nem hozott semmilyen változást, sőt a baloldal választási vereségével zárult, még inkább az, hogy a fejlett világban már rég ismeretlen méretű tömegmegmozdulással a baloldal szubjektív erői nem tudtak mit kezdeni, inkább fékeztek, mint felkarolták, irányították ezt a tömegmozgalmat. De az igazi nagy csalódást mégis a baloldal kormányra kerülése hozta meg. Az aktivisták egész tömegének adott erőt és lendületet az a hit, hogy a baloldal hatalomra kerülhet,

sőt mind közelebb kerül a hatalomhoz, és amikor ez a lendület végre meghozta gyümölcsét, a nagy tervek közül édeskevés valósult meg, sőt a baloldal kormányának tevékenysége a programnak, a ragyogó nagy céloknak ellentmondó konzervatív receptek megvalósításának kísérletében merült ki.

Glucksmann, a mai francia baloldali értelmiség egyik érdekes tagját, életútja alkalmassá teszi ennek a sokfajta csalódásnak a megfogalmazására és a csalódással megindított intellektuális folyamat elméleti kivetítésére. 1951-ben 14 éves korában lett a Francia KP tagja, utána a maoisták közé sodródott, 1968-ban ott volt a „májusi forradalom” fontos szereplői között, hogy utána mindinkább a talaját vesztett, a jobboldaltól már alig megkülönböztethető szélső baloldal tevékenységének színterére sodródjon. Most szerbhorvát nyelven megjelentetett Az ostobaság című könyve ennek a csalódásnak és az ebből adódó következtetéseknek a sajátos megfogalmazását adja.

Az első csalódás — a sztálini korszak felismerése okozta megrázó kódtatás — nyilvánvalóan olvasási élmény és intellektuális hozzáállás

nála, hiszen amikor ő írni kezdett, a sztálini korszak már rég lezárult. De éppen ez az olvasási élmény, elsősorban Szolzsenyicin élménye — részben a közhangulattal, még inkább azzal a félelemmel párosulva, hogy megismétlődhet a baloldal régebbi elfogultsága a Szovjetunió felé (emlékeztet például arra, hogy a Francia KP 1948-ban elfogadta a Tájékoztató Iroda jugoszlávellenes határozatát — teszi a kívántnál keményebbé bírálatát a „valós” szocializmus országairól. Látja ugyan, hogy a választási hadjáratral járó elfogultság, amikor a baloldal a fasizmussal azonosítja a jobboldalt, az pedig a gulaggal a baloldalt, mégis hasonló elfogultsággal, csak a gulagokat látja a Szovjetunióban. Ezért nem elégszik meg a ténylegesen elítélendő dolgok felelevenítésével (afganisztáni beavatkozás, vietnami politika). Ezen túlmenően egész elméletet gyárt a fasizmus és a sztálinizmus párhuzamba állítására, sőt ebből az összehasonlításból a sztálinizmus húzza a rövidebbet. „Az ember azon csodás képességének rendszeres és átgondolt kizsákmányolása, hogy önmagát igázza le, valójában a véreskezűségben versenytársa fölé emeli a vörös fasizmust” — írja. És hasonló elfogultsággal kizárja még a reformok lehetőségét is a Szovjetunióban, arról írva, hogy hiába hoznak be francia biztróasztalokat az előkelő moszkvai kávéház számára, ha a nagyapa, az apa és a fia már egyaránt elveszítette azt a szokását, hogy szabadon csevegjen a kávéházi asztalnál.

Az 1968 okozta csalódás nála annyira egyéni, hogy nem juthat el az elméleti általánosításig és feldolgozásig. Ezért igazán csak az friss és értékes (egyénileg átértzett és általánosítva értékes, társadalmilag időszerű), amit a baloldal kormány-

ra kerülésével kiváltott csalódásról mond: „Tegnap kivonultunk az utcára, és tüntettünk a gyárak bezárása ellen, ma pedig bezárjuk a gyárakat, és az elvtársakat kidobjuk az utcára”. Ez a több rétegű — és ezért nem is egyenlő értékű — csalódás adja meg a könyv mondani- valóját. Közvetlenül úgy, hogy a csalódás fogalmaztatja meg Glucksmannal a szocializmus elméleti és társadalmi alapjának szertefoszlását hirdető koncepciót, közvetve pedig ez adja meg az alapját gondolati magvát és egyben hajtóerejét is a könyv tulajdonképpeni mondanivalójának, az ostobasággal szembeállított intellektuális állástoglalásnak.

A szocializmus elméleti alapjának megingásával kapcsolatos fejtegetését is az általános csalódás diktálja: „A szocializmus a mi számunkra tudomány volt, de nem akármilyen tudomány, hanem tudomány a Jóról... Nem azért államosítottuk a magángyárakat, hogy naivan egyenlő részre osszuk fel őket, hanem, hogy ellenőrizzük a gazdaság beáramlását, úrrá legyünk a beruházások kiáramlásán, irányítsuk sorunkat és (semmiel sem kevesebbet!) megváltoztassuk életünket. Nem azért, hogy felosszuk a vagyont, hanem hogy jót tegyünk. A szocializmus, annak módja volt, hogy a jó emberek jót tegyenek... Az általunk vállalt társadalmi átalakításban a tudomány átvette a teológia szerepét, az ipar kultusszá vált, a történelem az esztétika helyébe lépett.” És most egyszerre minden kérdésessé válik, mert ilyen lett az eredmény. A társadalmi alap szertefoszlásával kapcsolatos fejtegetése viszont konkrétan kapcsolódik a francia szocialista kormány keserű tapasztalataihoz: „A baloldal egymás után adta föl munkás-erődítményeit, azt magyarázva a

proletariátus színejaváának, hogy a kétkezi munkás kevesebb kárt okoz a társadalomnak, ha munka nélkül marad, mintha termel. Két évvel előbb pedig azt magyarázta a jó munkásoknak, hogy nemcsak a szerzőszámot és a szavazólapot tartják kezükben, hanem a világot is... A veszteség nemcsak a megszüntetett munkahelyek számában, az elvesztett munkalehetőségekben és a történelmi erődítmények feladásában mutatkozott meg, hanem visszatéríthetetlenül letűnt annak képzete, hogy az ipari munkás a történelem központi figurája és a történelmi döntések ereje."

Ez a sokfajta csalódás visz el a könyv tulajdonképpeni mondanivalójához. A csalódás különféle elméleti vonatkozásainak megfogalmazása okvetlenül felveti a kérdést: mi marad akkor a baloldal és az értelmiség számára. Glucksmann válasza tipikus válságtűnet. Szerinte nem marad más hátra, mint szembenézni a világot elárasztó és mind nagyobb hatalommá váló ostobasággal, felismerni azt, kimondani: én nem vagyok korlátolt és ezt a felismerést, kiállást tenni a világ iránti viszony alfájává és omegájává. A könyv címét és tartalmának kb. felét adó ostobaság feltérképezése Glucksmann tulajdonképpeni mondanivalója. Eszerint: „ahhoz, hogy ostobaság legyen, szükség van: először is arra, hogy egysíkúsítsuk a jeleket, másodsor arra, hogy a szellemit beolvassuk a mechanikusba, majd utána harmadszor arra, hogy önmagunkat olyan állapotba hozzuk, amikor ebben hinni is tudunk.” Így válaszol fel az ostobaság világát. Ebben a világban minden konvencionális értelmet kap, ebből a konvencióból az emberek közötti viszonyban kialakult az „eszményeket gyártó gépezet” és a harmadik szinten az ember a részesség valamilyen álla-

potába jut, hogy elfogadja, sőt jó-nak ismerje el ezt a világot. Egész addig, hogy az ostobaság elleni harc a világgal szemben elfoglalható egyedül értelmes viszonyra alakuljon át.

Mert az értelmiségi ember számára nem marad más hátra, mint a világba kiáltani a dac jelszavát: én nem vagyok korlátolt, és szembeszegülni az ostobaságnak ezzel a világgal. Glucksmann könyve ennek a kiállásnak a dicsőítésével, nagyságának és veszélyeinek felvázolásával Zolától Sartre-n át Yves Montand-ig terjedő történelmének ismertetésével zárul. Zola: „Az értelmiség fogalma a Dreyfus-botrányval került a köztudatba.” Sartre: „Magára vállalja azt a kettős szerepet, amelyet Sartre szán az írónak és átfogóbban az értelmiséginek, tudniillik azt, hogy feltárjon, letépve az előítéletek fátylát, és ténykedjen annak tudatában, hogy felelős azért, amit tesz, és azért, amit tehetne.” És Yves Montand: „Egy baloldali újságírónak, aki felröpta, hogy a gulag megszállottja Yves Montand azt válaszolta, hogy így van, tényleg megszállottja, mindennap a gulagra gondol, mint ahogy mások Istenhez imádkoznak. Ha nem gondolna arra, nem érezné jogának és kötelezettségének, hogy felszólaljon a különféle diktátorok, Franco vagy Pinochet ellen.”

És a következtetése: csak az értelmiségi maradjon következetes elveikhez: „Amíg Giscard, a jobboldali elnök 1977-ben ünnepélyesen fogadta Brezsnjevet az Elysée palotában, addig az írók Sartre-től Ionescóig megszervezik a keleti disszidensek — Pluscstól Maksimovig — nyilvános fogadását. Az első törés az értelmiségi és az új szocialista kormány között akkor következett be, amikor a francia tisz-

tek apatikus és képmutató nyilatkozatot adtak azon a napon, amikor Jaruzelski államcsínyt hajtott végre.” És a másik következtetés: csak ez az álláspont vihet el addig, hogy Európa megtalálja önmagát. „Nem lehet büntetlenül lerombolni a munkáskultúra egy századát, és az ipari erődtímenyeket, amelyekből a modern Európa gazdasága és ereje eredt. Egyetlenegy külső háború — mint 1914-ben és 1944-ben — sem törli el a föld felszínéről a régi gyárakat, hogy az európai újabbat építhessen. A tér megtisztításához — először a történelemben, amivel kezdődik a fordulat világa — belső háborút kell folytatnunk önmagunkkal, ami elsősorban azt jelenti, hogy harcolnunk kell saját ostobaságunk ellen.”

A francia baloldali értelmiség, amely 1968-ban valóban hitte, hogy az egetek rohamozza és új világot teremti. A Közös Program 1970. évi megfogalmazásától kezdődően azt hitte, hogy olyan eszköz birtokába jutott, amely lehetővé teszi, hogy kihasználva a több évtizedes fejlődés anyagi (a jóléti állam megeremtését) és politikai (a demokrácia diadala) vívmányait, békés úton, a parlamenti választások révén átvegye a hatalmat és megvalósítsa a társadalmi átalakulás nagy programját. Ki is harcolta ezt a hatalomátvételt, majd ismét visszakanyarodott a camus-i „képzelmük el Szisüphoszt boldognak” állásfoglalásig. Egy olyan hozzáállásig, amely kiállást, aktivitást, szembeszegülést követel tőle még akkor is, amikor tudja, hogy ha nagy nehezen fölér a kövel, az úgy is visszagurul, de ő boldog akkor is, amikor látszólag értelmetlenül gördíti felfelé a követ, meg akkor is, amikor kő nélkül visszaindul a helyről, hogy ismét nekigyürkőzőn a nagy munkának. A camus-i állásponhoz való visszakanyarodás

önmagában is korunk válságtünetévé teszi Glucksmann könyvét. De vele kapcsolatban több más mozzanat is nyilvánvalóvá teszi, hogy a könyv része egy világhangulatnak, amelyben a szociáldemokrácia cserbenhagyta évtizedes vívmányát, a jóléti államot, a szocialisták több dél-európai országban kormányra kerülve a társadalom átalakítása helyett arra rezedkedtek be, hogy minél kevesebb megrázkódtatással hajtsák végre azt, amit egy konzervatív koncepció diktál az egész világnak. A kommunista pártok belső frakciókra esve — még akkor is, ha azok nem kristályosodnak önálló párt formájában mint a Spanyol KP esetében történt — azon gondolkodnak, hogyan lehetne a szétesést és a szavazótábor lemorzsolódását megállítani, de arra már egyiküknek sem futja erejéből, hogy az új helyzetnek megfelelő koncepciót megfogalmazzák.

Az íróasztala mögött ülő és a világot kárhóztató entellektüel szervesen beletartozik ebbe a világba. Ezért csak válságtünet a camus-i hozzáállás glucksmanni átfogalmazása is. Az új lendülethez és az íróasztal mögüli kikerüléshez az általános világhelyzet megváltozása szükséges, hogy a baloldal ismét magához térhessen. Csak utána várható hogy a gorbacsovi reformok, a jóléti állam rehabilitálása, a fejlődő országok nehézségeinek — a kínai reform megtorpanásától az önigazgatás diadalát hátráltató jugoszláv inflációig — leküzdése és sok más objektív folyamat, az elmélet új lendületével párosulva, a csalódások után az új stratégiát és taktikát meg hozza. Lehet, hogy a pillanatnyi helyzetben a jugoszláv könyvkiadó csak egy divatnak hódol — legfeljebb még a francia szellemi élet iránt mindig meglévő érdeklődésnek — és

nem biztos, hogy a világ hatalmas szellemi kincstárából éppen Glucksmann könyvét kellett eljuttatni a jugoszláv olvasóhoz. De a baloldal — és nemcsak a francia baloldal —

sajátos pillanatnyi helyzetének tipikus termékeként mindenestre figyelmet érdemel ez a könyv.

BALINT ISTVÁN

HOGYAN ÉLNI MEG EURÓPÁT?

Fried István: Kelet- és Közép-Európa között; Gondolat, Bp., 1986

Szellemi egyensúlyérzésem, ha kulturális nehezéket kap, minden egyes esetben figyelmeztet rá: bizony lejt ez a kontinens — nyugatról kelet felé lejt, s az egyensúlyozáshoz — akarom, vagy sem — csak a történelemben találok fogódzót. A nap és az emberiség, az emberi civilizáció keletről nyugatra tart, a történelem azonban, mint afféle válasz civilizatorikus kalandjainkra, megfordult vissza keletnek. S csak századunkban is, hány olyan pillanata volt Európa nemzeteinek amikor e két ellentétes folyamatban a végzetes sorsszerűséget voltak kénytelenek felismerni. Végtere is a kelet—nyugat „játék” a legutóbbi évszázadban már kétszer borította lángba Európát és a világot: nyugati indulat-töltethez keleten partant a szikra, s okozott világégest háborús időkben. És még ma is: ami nyugaton törvény és rend, az keleten még mindig indulat — olykor nemzeti indulat — fűtötte kötéltánc. És belátjuk, vagy sem, megértjük vagy sem, a lényeg evidens, Kelet-Európában az egyensúlyteremtés még *ma is* nemzeti kérdés, és ez azért is különös, mert itt hangzott el először az internacionalizmus jelszava. A történelem — napjaink történelme is! — a tanú rá: idealizmus volt ez a javából, hiszen az internacionalizmus egyetlen és legfontosabb előfeltétele a tökéletesen kiépített nemzeti értékstruktúrák egymásmellettiségének egyensúlya. Hangsúlyozom: egyensúlya, mert

csak ezáltal kerülhető el egyfajta rangsor kialakulása, ami — jól tudjuk — az alá- és fölérendelési viszonyok létrejöttét eredményezi. De hol vannak Kelet-Európában tökéletesen kiépített nemzeti értékstruktúrák? És létezik-e ma a kelet-európai nemzetekben strukturáló erő?

Ahogy a történelem újabb időkben nyugatról kelet felé halad, a századok során kialakult egyfajta történelmi — ideológiai, kultúrtörténeti, művelődéstörténeti és művészettörténeti — menetrend is. S e menetrend lényege, hogy az alapkérdéseket mindig Angliában és Franciaországban tették fel, és sohasem Közép- vagy Kelet-Európában. Még akkor is, ha a történelmi filozófiai kérdések netalán éppen ezen a tájon indukálódtak volna, mint ahogyan gyakorta indukálódtak is a Habsburg birodalom évszázadaiban. A létkérdések filozófiai letisztulása nyugaton játszódott le, és minden vallási vagy világi gondolat kelet felé gördült. S ez éppen azért érthető, mert köztudott, hogy a közép-kelet-európai régióban nem kevesebb, mint 27 nemzet kereste boldogulását a történelem során — olykor egymás ellenében is — és jobbára keresi még ma is. Bibó Istvánt kell idéznem: „Angol vagy francia vonatkozásban a nemzeti öntudat szüntelen ébrentartásának nem is volna semmi értelme, mert hiszen az, ha kell, úgyis felébred, s ha felébred, úgysem vitás, hogy angol vagy francia tudat ébred fel,